

Bilanço Ve Gelir Tablosu Bağlılıları Üzerine Bir Dinamik Tahlil Denemesi

Prof. Dr. Oktay Güvemli
Marmara Üni. E. Öğr. Üyesi

ÖZET

Mali tablolar tahlili yarım yüzyıldır Türk üniversitelerinde muhasebe ders programlarında klasik bir yapıda yer almaktadır. Lisans üstü programlarda daha ileri seviyede tahlil çalışmalarını yapılmakta ise de bu konuda fazla bir yayın yoktur. Bu incelemede yazarın lisans üstü ders programlarında denediği dinamik tahlil esasları ele alınmıştır. Kaynak- varlık-gider- gelir dörtlüsü ve tek döneme ait bilanço ve gelir tablosu ele alınarak yapılan bu incelemelerde Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) nde yer alan mali tablolar esas alınmış ve bu tabloların mali tahlil esaslarına göre düzenlenmeleri üzerinde öncelikle durulmuştur. Burada belirtmesi gerekmektedir ki, MSUGT’de yer alan dikey gelir tablosunun, dinamik tahlilin yapılabilmesi için gider ve gelir yanlarının ayrı ayrı ele alınarak çift yanlı kayıt yöntemi esaslarına göre düzenlenmesi uygun olabilecektir. Bu incelemede bir yandan bu tabloların tahlile hazır duruma getirilmeleri üzerinde durulurken, bir yandan da kaynak- varlık- gider- gelir bağlantıları üzerinde durulmuştur. Bu bağlantılarda, iş akışı, işletme çalışma döngüleri, amaçlar gibi kavramlar da ele alınmıştır. İncelemede, bilançonun varlık ve sermaye yanlarının tasnifi yapılırken değerlendirmeler yapılmıştır. Sonra da gelir tablosunun gider ve gelir yanlarının tasnifi yapılırken değerlendirmeler de yapılmıştır. Ve yer yer dörtlü bağlantılar ele alınarak incelemelerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Mali tablolar, mali tablolar tahlili, dinamik tahlil.

Jel Kodu: M40, M41.

A Dynamic Analysis Experiment About The Correlations Of The Balance Sheet And The Income Statement

ABSTRACT

Financial statements analysis has been in the accounting curriculum of Turkish universities in a traditional sense for half a century. There are not many publications on this subject although there are advanced analysis studies in the master’s degrees. This paper examines the author’s dynamic financial analysis principles which were executed in his financial statements analysis master’s degree courses. Balance Sheet, Income Statement and source-asset-expense-income quad were taken into consideration in the paper. Thus, the financial statements of the Turkish Uniform Accounting System and the relevant principles constitute the basis of the paper. It is crucial to mention that the expense and the income parts of the vertical income statement were used separately and prepared for the principles of the double entry accounting system in order to establish a dynamic analysis. The paper focuses on the preparation of financial statements as well as the source-asset-expense-income correlations. Concepts like workflow, business cycles, and goals were taken into consideration within the mentioned correlations. The asset and the capital parts of the balance sheet were classified and evaluated in the paper. Also, the expense and the income parts of the income statement were classified and evaluated. Quad correlations were also taken into consideration in the reviews.

Keywords: Financial statements, financial statements analysis, dynamic analysis.

Jel Classification: M40, M41.

1. Giriş

Mali tablolar tahlili, Türk üniversitele-
rinde muhasebe ders programlarında ya-
rım yüzyıldır yer almaktadır. Kısmen de
işletme finansı derslerinde işlenmektedir.
Çok sayıda kitap yayınlanmış ve çok sayı-
da araştırmacının konusunu oluşturmuştur.
Mali tahlilden uygulamada işletmelerde ve
özellikle bankalarda yararlanılmaktadır.
Elli yıllık sürede konuya klasik yaklaşım
yapılmış ve bir yanda tahlile hazır duruma
getirilmiş mali tablolar, öte yanda tahlil
yöntemleri ele alınarak tahlil işlemleri ve
değerlendirmeler üzerinde durulduğu gö-
rölmektedir. Son 20-25 yıldır yaşanan
enflasyonist ekonomik olgular nedeni ile
bu konudaki yayınlarda enflasyon konu-
sunun da mali tahlilde ele alındığı gözlen-
mektedir. Öte yandan lisansüstü eğitim
programlarında daha ileri seviyede tahlil
çalışmalarının yapıldığı da bilinmektedir.
Ne var ki bu çalışmalar kitap haline geti-
rilmediği için yayın yaşamında yer alma-
maktadır.

Bilindiği gibi Muhasebe Sistemi Uygula-
ma Genel Tebliği'nde (MSUGT)¹, bilanço
ve gelir tablosu yanında, satışların maliyeti
tablosu, fon akım tablosu, nakit akım tab-
losu, kar dağıtım tablosu ve özkaynak
değişim tablosu da mali tablolar arasında
yer almaktadır. Mali tablo tahlil yöntemleri
arasında ise, değişik adlarla anılsa da,
tutar ve yüzde değişimi yöntemi, dilim
yüzdeleri yöntemi, eğilim yüzdeleri yon-
temi, rasyo yöntemi bulunmaktadır.² Bu
yöntemler XIX. yüzyıl sonlarından itibaren
doğmaya başlamış, XX. yüzyıl boyunca
kullanılarak gelişmişlerdir.

Bu kısa incelemede Muhasebe Sistemi
Uygulama Genel Tebliği'nde yer alan bilan-
ço ve gelir tablosunun tahlile hazır duruma
getirilmesi için yapılacak tasnif çalışmaları
ve bu tablolardaki unsurların (kaynak-
varlık-gider-gelir) birbirleri ile ilişkileri,
bağıntıları üzerinde durulacaktır.

2. Bilanço Unsurlarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

2.0. Bilanço Varlıklarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel
Tebliği (MSUGT)nde yer alan Tekdüzen

Hesap Planı ve ayrıntılı bilanço, sanayi
kuruluşu esas alınmakla birlikte, geniş iş
konularını kapsayacak biçimde ve geniş bir
alandaki kullanılmak üzere hazırlanmıştır.
Ayrıca, yönetimin üçüncü kişilerin, bu
arada özellikle devletin gereksemeleri ağır-
lıklı olarak göz önünde tutulmuştur.

Bilançonun varlık yanının dönen, bağlı
ve duran varlıklar olarak üç kümeye ayrıl-
ması söz konusudur.

- *Dönen varlıklar*: Bu varlıklar, bir yıl ya
da daha uzunsa bir çalışma dönemi süresi
(malca sarfların alınması, üretimin yapıl-
ması, satılarak alıcılar hesabında izlenmesi
ve tahsil edilmesini kapsayan süre) içinde
nakde dönüşecek varlıkları kapsar. Yukar-
dan aşağıya, *hazır değerler, alıcılar, stoklar*
(*mamuller, yarı mamuller, malca sarfi yapı-
lacaklar*)³, ve *ön ödemelerden* oluşur. Dö-
nen varlıklar, bir yıl ya da daha uzunsa bir
çalışma dönemi içinde nakde dönüşecek
varlıkları kapsar. Bu süre içinde dönen
varlıklar arasında yer alan unsurlardan
(işletme malzemesi hariç) bir kez yararlanılır,
bu yararlanma sonucunda dönen varlık
unsuru şekil değiştirir (ilk maddenin ma-
mul hale gelmesi, mamullerin satılarak
alacak haline dönüşmesi) ve sonuçta ka-
sadaki para gibi kullanılır yok olur. Sıra-
lama, yukardan aşağıya nakte dönüşlerine
göre, aşağıdan yukarıya işletme çalışmaları
nında görev alma sıralarına göre dir.

- *Bağlı varlıklar* : Bunların bir bölümü,
zamanla dönen varlık haline dönüşecek,
dönen varlıklarla ilgili niteliktedir. MSUGT
deki adları ile *yavaş ve uzun süreli alacaklar*,
bağlı menkul kıymetler, gelecek yıllara
ait giderler, gelir tahakkukları, depozito ve
teminatlar bunlar arasındadır. Duran var-
lıklarla ilgili olanlar arasında da *yapılmak-
ta olan yatırımlar, üretim dışı kalan ve kira-
ya verilen duran varlıklar* vardır. Bağlı
varlıkların üçüncü bir grubu da dönen ve
duran varlıklardan bağımsızdır. Bunlara
örnek olarak da *başka kurumlara katılımlar*
(*iştirakler*) gösterilebilir.⁴ Bunlar işletme
esas faaliyetlerine katılmayan varlıklardır,
işletme varlıklarıdır. Bunları ayırmakla

³ İlk maddeler mamulün bünyesine giren ve onun aslını oluşturan,
yardımcı maddeler mamulün bünyesine giren ama onun aslını
oluşturmayan maddelerdir. İşletme malzemesi mamulün
bünyesine girmeyen ama onun oluşumuna katkıda bulunan (
makinenin kesici, delici ağızı gibi) maddelerdir. Bir de mamulü
pazarlama kanalları için koruyan ambalaj maddeleri vardır.

⁴ Güvenli, Oktay, İşletmelerde Finans Yönetimi- Varlıkların
Yönetimi, Cilt 1, Özdem Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1984,
Sayfa 207-214

¹ Maliye Bakanlığı, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği,
26.12.1992 tarih ve 21447 sayılı Resmi Gazete

² Güvenli, Oktay, Mali Tablolar Tahlili, 3. Baskı, Çağlayan Basım
Evi, İstanbul, 1981, s.75-96

dönen ve duran varlıklar, işletme çalışmalarında görev alan unsurları kapsar duruma getirilmiş olur.

- *Duran Varlıklar:* Üçüncü grup varlıkları duran varlıklar oluşturur. Bağlı varlıklar dışında MSUGT'deki bilançoda yer alan duran varlıklardan oluşur. Dönen varlıkların tek üretim ürecine katılması ve bu süreç içinde ya şekil değiştirmesi ya da yok olmasına karşılık, duran varlıklar birden çok üretim sürecine katılır ve her sürece amortismanlar yolu ile katkı da bulunur ve uzun süre kullanılırlar. Bununla beraber duran varlıklar için, üretime katılma deyimini işletme faaliyetleri kavramı çerçevesinde genişletmek gerekmektedir. Çünkü üretimde kullanılan makine üretim süreci ile doğrudan ilgilidir. Ama bir muhasebe programı işletme faaliyetlerinin kayıt düzeni ve raporlama ile ilgilidir. Bir mal taşıyan araç, üretim sürecini işletme faaliyetleri halinde genişleten pazarlama çalışmaları ile ilgilidir.

Bu kısa üçlü grupta açıklamasından sonra varlıklar ile ilgili aşağıdaki açıklamaları yapmak olanağı vardır.

- İşletme varlıkları, işletmenin sahibi olduğu ve tasarruf hakkının bulunduğu değerlerdir. Bunlara sahip olmak işletmenin amacı değildir. Varlıklar, işletmenin çalışmalarını sürdürmede yararlandığı araçlardır. Dolayısı ile az varlıkla çok işletme faaliyetinin gerçekleştirilmesi esastır.

- İşletme faaliyetini yaratan varlıklardır. Varlıklar çalışır işletme faaliyeti doğar. İşletme faaliyetleriyle öncelikle değer ifade eden gider yaratılır. Değer ifade eden gider, mal (mamul stokları) ya da hizmet olarak ortaya çıkar. Bunlar satılınca gelir doğar. Varlıklar, giderler, gelirler bir akış halindedir (aşlında akış kaynaklardan başlar). Gelirler, hem yapılmış olan giderleri karşılar ve hem de varlıklara kaynaklar kanalı ile katkıda bulunarak dönen varlıkların ve kısa süreli borçların dönüşümünü sağlar. Ve gelirler işletme faaliyet sürecini yeniden başlatır. Bu, işletme faaliyet döngüsü olarak sürer gider.

- Varlıklar durağandır. Onlara hareket vermek enerji ve emeğe ihtiyaç gösterir. Otomasyon ile azalsa da emek her zaman vardır. Enerji ve emek (dışarıdan hazır alınanlar dahil) ile varlıklar harekete geçer ve işletme faaliyetini başlatır. Ve varlıkları harekete geçiren bu iki unsur bilançoda değil gelir tablosunun gider yanında yer alır.

-Bir sanayi kuruluşunda üretim, malca sarfi yapılan stoklar, duran varlıklar, emek

ve enerji dörtlüsünün bir araya gelmesi ile sağlanır. Bu dörtlünün ilk ikisi bilançoda, son ikisi gelir tablosunda yer alır.

- Yukarıda belirtildiği üzere, duran varlıklar, dönen varlıklar gibi bir işletme çalışma dönemi içinde ya da daha geniş kavramı ile işletme faaliyet dönemi içinde devir olmazlar. Onların devirleri kullanım ömürleri ile ilgilidir. Bu nedenle bir mali dönem içinde toplam varlıkların devri söz konusu değildir. Dolayısıyla toplam varlıkların devri, devir hızı deyimini kullanmak doğru olmaz. Toplam varlıklar aynı zamanda toplam bağlanan para tutarını ifade ettiğinden, toplam bağlanan paradan dönem içinde kaç kez yararlandığının hesaplanması söz konusudur.

- Üretim süreci süresi, işletme çalışma devri süresi ve işletme faaliyet süresi varlıklar ile ilgili üç farklı deyim ifade eder. Üretim süreci, ilk maddenin ambardan çıkıp, mamul haline gelene kadar geçen süredir. Dönen varlıklarda ön ödemeler ve stoklar arasındaki hareketlerle sınırlıdır. İşletme çalışma devri süresi, dönen varlıkların dönüş süresidir, üretim sürecini de kapsar. Bu iki sürece duran varlıklar amortismanlar yolu ile katkıda bulunur. İşletme faaliyet süresi ise, işletme biliminin üretim, pazarlama ve finans olarak belirlenen üç temel fonksiyonunun yerine getirilmesi ile ilgilidir. Öncekilere daha geniş kavramı ortaya koyar.

2.1. Bilançoda Kaynakların Tasnifi ve Değerlendirilmesi

MSUGT'de kaynaklar üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar, kısa süreli yabancı kaynaklar, Uzun süreli (beş yıla kadar vadeli olanları orta süreli olarak nitelemek gerekir) yabancı kaynaklar ve özkaynaklardır.

- *Kısa süreli yabancı kaynaklar (kısa süreli borçlar):* Bunlar, vadesi bir yıl içinde gelecek ve bu süre içinde ya ödenecek ya da bir başka kaynakla yer değiştirecek kaynaklardır. MSUGT'de yer alan kısa süreli borçlar ile ilgili olarak, tahlil çalışmaları için yapılacak düzenlemelerde, önemli olabilecek iki konu vardır. Bunlardan ilki uzun süreli borçların bir yıl içinde ödenecek taksitleri ile ilgilidir. Bu taksitler, gelecek dönem kar ve amortismanları ile karşılanacağından, bunların kısa süreli borçlar içine alınmaması ve orta ve uzun süreli borçlar içinde tutulmaları gerekir (bu borçların faizleri gelecek dönem gelirleri ile karşılanacağından uzun süreli borçlar içine de konulmamalıdır). İkincisi de yıllık kurumlar vergisinin son geçici vergi dönemi ile ilgili bölümüne aittir. Bu vergi gele-

cek dönem kar ve amortismanları ile karşılanacağından, dönem karı içinde tutulması ve kısa süreli borçlar içine alınmaması uygun olur. Gelecek dönem kar ve amortismanları henüz doğmadığı için, onların üstleneceği görevleri başka varlıklara ve kaynaklara yüklemenin doğru olmaması nedeni ile bu düzeltmenin yapılması istenilmektedir.

- *Orta ve uzun süreli yabancı kaynaklar (borçlar)*: Bu kaynaklar MSUGT'de yer alan türleri itibarı ile sıralanabilirler ve kısa süreli borçlar dışında kalan yabancı kaynakları kapsayacak biçimde oluşturulurlar.

Burada sürekli sermaye kavramı ve birikmiş amortismanlardan söz etmek gerekmektedir. Sürekli sermaye, orta ve uzun süreli borçlar ile özkaynakların toplamından oluşur ve işletmede süreklilik gösterir. Bu sürekliliği, orta ve uzun süreli borçların taksitlerinin karlar ile ödenmekte olması sağlar. Böylece orta ve uzun süreli borçlar zaman içinde taksitlerin ödenmesi ile azalırken, özkaynaklar karlar ile artış göstererek bu azalmanın yerini alır; böylece ikisinin toplamı azalmamış olur.

Bu noktada amortismanlardan iki açıdan söz etmek gereği vardır. Bunlardan ilki, uygulanan amortisman politikaları ile ilgilidir. Bu politikalar gizli yedek akçe⁵ yaratılmasına yol açmaktadır. Yani ayrılan amortismanlar, duran varlıklardaki aşınma, yıpranma ve değer düşmesinin üzerindedir. Dolayısı ile birikmiş amortismanların bir bölümü kaynak niteliğini taşıyabilir. İkinci husus, ayrılan amortismanların önce kaynak, sonra kullanım olması⁶ dolayısı ile dönem içinde ayrılan kısmının kaynak niteliği taşıyabilmesidir.

- *Özkaynaklar*: Bilançonun kaynak yanının son kümesidir. MSUGT'deki bilançolarda yer alış biçimi tahlil çalışmalarına, öteki bilanço kümelerine göre daha uygun yapıdadır. MSUGT'de, özkaynaklar beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar, *ödenmiş sermaye, sermaye yedekleri*⁷, *kar yedekleri, geçmiş yıl karları (zararları) ve dönem karı*

(zararı)dır.

Kaynaklarla ilgili olarak, dinamik tahlil açısından aşağıdaki açıklamaların yapılması mümkündür.

- Kaynakların tasnifinde ve yapılarında daha kuralcı davranmak gereği vardır. Kaynak unsurlarının, finanse ettikleri varlığın seviyesine ve varlıklar arasında kalma sürelerine bağlı olma zorunluluğu kuralcı olma gereğinin önemini artırır.⁸ Kuralcı olmayı gerektiren başka etkenler de vardır. Örneğin işletmenin borçlanma olanağının her zaman elverişli durumda bulundurulma zorunluluğu söz konusudur. Bir başka husus, yabancı kaynak maloluşunun özkaynak karlılığının altında olmasının göz önünde tutulması gereğidir. Ayrıca, özkaynak karlılığının, ortakları memnun edecek ve işletmenin yaşamını sürdürmesi kararlarını sağlayacak düzeyde bulunması gereği vardır.

- Kısa süreli borçlar, kaynaklar içinde ödeme açısından en akışkan kümedir. Dönen varlıkların nakde dönüşmesi (çalışma devri döngüsünün sonuçlanması – gelirin doğması) ile geri ödenirler. Dönen varlıkların nakde dönüşmesinin zayıflaması, kısa süreli borçların ödenmesini riske sokar. Bu nedenle kısa süreli borçların dönen varlıkların seviyesinden daha az olması ve işletmenin net işletme sermayesine (dönen varlıklarla kısa süreli borçlar arasındaki fark) sahip olması arzu edilir. Orta ve uzun süreli borçlarla özkaynakların, yani sürekli sermayenin iki ana görevi vardır. Bunlardan ilki bu kaynakların duran varlıkları finanse etmeleridir. İkinci görevleri de net işletme sermayesinin finansmanını sağlamalarıdır.

- Hem kısa süreli borçların, hem de orta ve uzun süreli borçların güvencesi özkaynaklardır. Ve bu iki yabancı kaynak sonuçta özkaynaklara güvenerek işletmenin finansmanına katılırlar. Bu durum özkaynakların, kaynaklar içinde belirli seviyede olmasını gerektirir. Özkaynakların seviyesini belirleyen bir başka etken, özsermaye karlılığıdır. Özellikle halka açık şirketlerde bu husus önem taşır. Bir yandan kısa süreli borçların seviyesinin (bir yılda vadesi gelen borçlar), öte yandan özkaynakların seviyesinin, varlıklara bağlı olarak kaynaklar içindeki payının (oransal olarak) sınırlandırılması, orta ve uzun süreli yabancı kaynakların seviyesinin belirlenmesinde etkili olur.

⁸ Finansman dengesi kuralı: Her varlık, varlıklar arasında kaldığı sürece yararlanılan bir kaynak ile finanse edilir.

⁵ Güvemli, Oktay, Karşılıklar, Yedek Akçeler, Muhasebe Dergisi, İstanbul, Şubat, 1966

⁶ Güvemli, Oktay, Amortismanlar ve Uygulamaları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 361-427,

⁷ Son yirmi yıldaki iktisadi gelişmeler özsermaye içinde sermaye yedekleri kavramını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki sermaye piyasasındaki gelişmelerdir. Bu gelişmeler pay senetleri ihraç primleri, pay senetleri değişim fiyat farkları gibi unsurları ortaya çıkarmıştır. İkinci gelişme ise istikrarsız ekonomik gelişmelerin, enflasyon olgusunun yeniden değerlendirme uygulamalarını ortaya çıkarmış olmasıdır.

Gelir tablosu ile ilgili açıklamalara geçmeden varlıklar ve kaynaklar arasındaki ve bilançonun gelir tablosu ile ilişkileri üzerinde kısaca durulması uygun olacaktır.

- Önce kaynaklar bulunur (özkaynaklardan başlayarak). Bunlarla önce duran varlıklar, sonra üretimde kullanılacak ilk maddeler gibi girdiler tedarik edilmeye başlanır. Üretim çalışması ve çalışma dönemi süreleri yaşanmaya başlayınca dönen varlıklar da oluşmaya başlar. Dönen varlık unsurlarının seviyesi, optimum üretim gücüne ve uygun işletme faaliyet hacmine ulaşana kadar sürekli artar (duran varlıklarda ise, eksiklerin tamamlanması, dar boğazların giderilmesi dolayısı ile artış olur). Yarı mamuller ve mamuller içinde daha önce finanse edilmiş ilk maddeler yer alır ve bu durum onların (yarı mamul ve mamullerin) finansmanını (kısa süreli borçların akışkanlığına bağlı olarak) kolaylaştırır. Bu kolaylaştırmaya, çalışma süresi içinde görev alan duran varlıklardan, nakit çıkışını gerektirmeyen bir kaynak olarak ayrılan amortismanlar da yarı mamul ve mamul maloluşuna katılarak destek olur. Alıcılar, hem mamullerin maloluşunu ve hem de karı içerir. Bu durum da (karın doğması) finansmanı kolaylaştırıcı etken olur. Aynı etken alıcıların tahsilinden oluşan hazır değerler için de geçerlidir.⁹

- Yukarıda belirtildiği üzere kaynak-varlık-gider-gelir ilişkisi çerçevesinde, iş akışı ve çalışma devri dönüşümü söz konusudur. Satışların gerçekleşmesiyle bu dönüşüm tamamlandığında iki sonuç ortaya çıkar. Bunlardan ilki, kaynak sahiplerine gelir sağlanmasıdır. Bu işlev üç grup halinde oluşur. İlk grup faizi ödeyecek kaynaktır (gelirlerin bir bölümü, iktisadi karlılık konusu faiz öncesi kar); ikincisi kardan (gelirler ve giderler arasındaki fark, vergi öncesi kar) ve üçüncüsü de amortismanlardır (gelirin bir bölümü- amortismanlar gelir ile geri döner). Bunlardan ilk ikisi kaynak sahiplerinin haklarıdır. Üçüncüsü duran varlıklara eskimleri ve değer yitirmeleri karşılığı yenilenmeleri için düşen paydır. Bir de doğal paydaş olarak devletin kardan vergi adı altında aldığı payı bunlara eklemek gerekir. Kuş-

kusuz bu kaynaklar tek işletme çalışması dönüşümünde (tek çalışma döngüsünde) edinilemez. Çalışma döngüleri birbiri içine geçerek devam eder gider, yani biri tamamlamadan yeni döngü başlar ve belirli zaman sonra yukarıdaki kaynaklar hesaplanabilir hale gelir. Çalışma döngüsü tamamlandığında ortaya çıkan ikinci husus, dönen varlıklarda kendisini gösterir. Her döngüde dönen varlıklar şekil değiştirirken nakit akışı da sağlanır; mamul maloluşunda biriken giderleri karşılayarak oluşan gelirin alıcılardan tahsil edilmesi ile oluşan nakit girişi, bir yandan yeni döngü için satın almaları finanse ederken, bir yandan da kar ve amortisman şeklinde artık değerleri yaratmış olur. Bu arada kısa süreli borçlar da kendi içinde döner ve artık değerlerin elverdiği ölçüde ödenirler.

3. Gelir Tablosu Unsurlarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

3.0. Dikey Gelir Tablosunun Yarattığı Güçlükler

MSUGT'de yer alan dikey gelir tablosundan, dinamik tahlilde yararlanılması bilançodan yararlanılmasından daha güçtür. Tarihi süreçte gelir tablosunun gelişmesi bilançodan daha yavaş olmuştur. Önce kar ve zarar hesabı ortaya çıkmış, bu hesap zamanla kar ve zarar tablosu haline dönüşmüştür. Bu tablo çift yanlı kayıt yönteminin biçimsel yapısına uygun, ayrıntılı gider ve gelir yanlarını kapsayan bir tablo haline dönüşeceği sırada dikey gelir tablosu gelişme göstermiştir.¹⁰ Yirminci yüz yılın ilk yarısında bir yandan dünya harpleri, iktisadi krizler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşanması, öte yandan yönetim muhasebesinin kendi içindeki gelişmeleri dikey gelir tablosunun gelişim sürecini hızlandırmıştır.

Dikey gelir tablosu yönetim muhasebesi ile gelişme göstermişse de giderek, genel muhasebe uygulamalarında da kabul görmüş ve etkin bir şekilde yaygınlaşmasını sürdürmüştür. MSUGT'de de bu tablo benimsenmiştir. Beş ayrı karın yer aldığı bu tabloda 700'lü hesaplarla ilgili (780 hesap dışında) bilgi yoktur. Satılan malın

⁹ Hangi dönen varlık unsurunun hangi kısa süreli borç tarafından finanse edildiği konusu üzerinde burada durulmamıştır. Bu, dönen varlık ve kısa süreli borç unsurlarının karşılıklı etkileşimi olup, daha geniş açıklamaları gerektirdiğinden bu incelemenin boyutları dışında bırakılmıştır. (Bkz. Güvemli, Oktay, Sanayi İşletmelerinde İşletme Sermayesi ve Analizi, Yayınlanmış doktora tezi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayını, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1971, s.14-21)

¹⁰ Güvemli, Oktay; Sipahi, Barış; Ertaş, Fatih Coşkun, "The Appearance and Development of the Vertical Income Statement and Affect on Managerial Accounting", Paper, International Conference on Accounting and Management Information Systems, Bucharest, Romania, 24-25 November, 2006

- Güvemli, Oktay Güvemli, Mali Tabloların Evrimi, İstanbul, 2007, s.171-226

maliyeti tablosu da bu ihtiyacı tam karşılayamamaktadır. Bu durumda, dinamik tahlil gerekmesini karşılayabilmek için gelir tablosunun çift yanlı kayıt yöntemine göre yeniden düzenlenmesi gereği vardır.

3.1. Çift Yanlı Kayıt Yöntemine Göre Düzenlenen Gelir Tablosu Unsurlarının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

3.1.0. Gelir Tablosunun Giderler Yanının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

MSUGT'de yer alan dikey gelir tablosu ve satışların maliyeti tablosundaki bilgilerden ve Tekdüzen Hesap Planından yararlanılarak, çift yanlı kayıt yöntemine uygun nitelikte ve dinamik tahlil çalışmalarında yararlanılabilecek bir gelir tablosu düzenlenmesi olanağı vardır. Bu gelir tablosunun gider yanı beş kümeden oluşur.

- *Satılan malın maliyeti (620 hesap)* : Bu ilk kümede dört unsur yer alır. İlk unsur, malca sarfların (*ilk madde, yardımcı madde, işletme malzemesi, ambalaj malzemesi*) her birinin gider tutarlarıdır. İkinci unsur, *yarı mamul ve mamul madde stoklarında* dönem başı ve dönem sonu farklarıdır. Üçüncü unsur, *direk işçilik giderleri (720 hesap)* dir, Dördüncü unsur, *genel üretim giderleri (730 hesap)* dir. Bu giderler üretim maliyeti ile ilgilidir. İhtiyaca göre *satılan ticari mal maliyetine (621 hesap), satılan hizmet maliyetine (622 hesap)* yer verilebilir.

- *Faaliyet Giderleri (63 hesap)* : Bu gider kümesinde üç unsur yer alır. Bunlar *Araştırma – geliştirme giderleri (630 hesap), Pazarlama giderleri (631 hesap), Genel üretim giderleri (632 hesap)* dir. Bu giderlerin MSUGT'de içerikleri üzerinde durulduğu için burada bu konuda ayrıca açıklama yapılmayacaktır.

- *Finansman Giderleri (66 hesap)* : Kısa süreli borçların finansman gideri ve orta-uzun süreli borçların finansman gideri ayrı ayrı gösterilir.

- *Öteki faaliyetlerden olağan ve olağan dışı giderler (65 ve 68 no.lu hesaplar)* : Bu giderler çok çeşitlidir. Olağan nitelik taşıyanlar arasında *acente işlevi görenlere ödenen komisyonlar (653 hesap), karşılık giderleri (654 hesap), menkul kıymet satış zararı (655 hesap) kambiyo zararları (656 hesap)* vb vardır. Olağan dışı nitelik taşıyanlar arasında da *çalışmayan bölüm giderleri (680 hesap)* gibi olanlar vardır.

- *Dönem karı (net)(69 hesap)* : Bilançodaki kar tutarı ile uyum sağlanması açısından

son geçici dönem vergisinin dönem karından düşülmemesi gerekir. Ancak dönem sonuna kadar üç geçici vergi ödenmiş olduğundan bu tutar içinde bu geçici vergiler yer almamaktadır. Bu nedenle bu tutarın kısmi bir net dönem karı olarak nitelenmesi gereği vardır.

Gelir tablosunun gelir yanına geçmeden, aşağıdaki hususların açıklanması uygun olacaktır.

- Tabloda amortismanlar ilk üç gider kümesine dağılmış durumda olup, ayrılan amortismanlara tablo dip notlarında yer verilmesi yolu MSUGT'de olduğu gibi bu çalışmalarda da benimsenebilir.

- *İşçilik, sadece direk işçilik (720 hesap)* olarak ayrı görülmektedir. Öteki gider kümeleri ve alt kümeleri içinde de emek giderleri vardır. Bu emek giderlerinin toplamının ortaya konulması, varlıkları çalıştıran, işletme faaliyetlerinin oluşturulmasını temin eden toplam emek gücünün bilinmesi açısından önem taşıyacaktır.

- Aynı görüş enerji giderleri için de geçerlidir. *Genel üretim giderleri (632 hesap)* içinde bulunan enerji giderlerine öteki gider kümeleri ve alt kümeleri içindeki enerji giderlerinin de eklenmesi gereği vardır. Böylece varlıklara hayat veren emek ve enerji gücü toplamları ortaya konulmuş olacaktır.

- Faaliyet giderleri kümesi içinde yer alan üç gider unsurundan ilki (*araştırma ve geliştirme giderleri*) işletme çalışmaları açısından hayati önem taşımaz. Dışarıdan ürün geliştirme hizmeti (know how – haklar, duran gider niteliğinde) alınabilir. Kalan iki unsur (*pazarlama ve genel yönetim giderleri*) ve sonraki kümede yer alan *finansman giderleri* işletme çalışmaları için kaçınılmaz nitelik taşırlar. Üretim için stoklar ve duran varlıklar ne kadar gerekli ise, işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için pazarlama ve genel yönetim giderleri ve hatta finansman giderleri o kadar önemlidir.

- Gelir tablosunun gider yanında yer alan ilk üç küme (*satılan malın maliyeti, faaliyet giderleri ve finansman giderleri*) iki açıdan önem taşır. Bunlardan ilki, üç gider kümesinin de varlıkların çalışması ile ortaya çıkmalarıdır. Yani bu üç gider kümesinin toplamı ile toplam varlıklar karşılaştırıldığında varlıkların verimliliği ortaya çıkacaktır. Bunun tek koşulu bu gider kümelerinin satış değerlerinin olmasıdır. Bu üç kümenin ikinci özelliği, bu giderlerin gelir tablosunda yer alan gelirler ile geri alınmasıdır. Bu geri alma işleminde

de kar doğacaktır. Ve bu geri alma işleminde dönen varlıklardan yararlanılacaktır. Giderler, dönen varlıklarda mamul maloluşunda (her ne kadar satılan malın maliyetini oluşturan gider unsurları ile sınırlanmışsa da) toplanır. Mamullerin satışı ile de giderler geri alınır. Bu geri alma işlemine alıcılar (12 hesap) yardımcı olur.

- Bu açıklamalara, özellikle *öteki faaliyetlerden oluşan giderlerin*, işletme faaliyetleri ile ilgili olduğunu da eklemek uygun olacaktır.

3.1.1. Gelir Tablosunun Gelir Yanının Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Çift yanlı kayıt yöntemine uygun olarak MSUGT'deki verilerden yararlanılarak hazırlanan gelir yanı üç kümeden oluşur.

- *Net satışlar* : Bu küme gelir yanının ana bölümüdür. Önce brüt satışlara, *yurt içi satışlar (600 hesap)*, *yurt dışı satışlar (601 hesap)*, *öteki gelirler (602 hesap)* olarak yer verilir ve bunların toplamından indirimler (61 hesap) (*iadeler, iskontolar, öteki indirimler*) düşülür ve böylece net satışlar saptanır.

- *Öteki faaliyetlerden oluşan ve olağan dışı gelirler (64 ve 67 hesap)*: Bu kümede yer alan olağan nitelik taşıyanlar arasında *iştiraklerden temettü geliri (640 hesap)*, *faiz gelirleri (642 hesap)*, *kambiyo karları (646 hesap)* ve benzerleri bulunmaktadır. Olağan dışı nitelik taşıyanlar arasında ise, *duran varlık satışından sağlanan karlar (671 hesap)* gibi olanlar vardır.

- *Dönem zararı (69 hesap)* :İşletme çalışmaları zararlı sonuçlandığında giderler gelirlerden fazla olacağından, zararlar da gider – gelir dengesini sağlamak açısından gelirler kısmında yer alacaktır.

Gelir tablosu unsurlarının tasnifi ve değerlendirilmesini tamamlamadan gelirlerin ve gelir tablosunun dinamik tahlil açısından işlevi üzerinde durulması uygun olacaktır.

- *Varlık, kaynak, gider ve gelir tutarlarının seviyeleri* : Çalışmalarını optimum seviyeye ulaştıran bir işletmede, bu dört kümenin işletme çalışmaları ile başlayan, her birinin seviyesinin ötekinin seviyesi ile ilişkisi, bağıntısı daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Bu seviyelerin belirlenmesinde varlıklar temel rol oynar. Çünkü üretimi gerçekleştirecek varlıklardır. Başlangıçta belirlenmesi gereken bunların seviyesidir. Ancak varlıkların seviyesi, finansman kurallarına uygun olarak oluşturulan kay-

nakların seviyesi ile yakından bağlıdır. Yani kurallara uygun kaynakların tedarik olanağı kaynak – varlık ilişkisinin önemini artırır. Varlıkların çalışması ile giderler yaratıldığından, giderlerin seviyesi varlıkların seviyesine bağlı olur. Gelirler, giderlerin satışı ile ilgili olduğundan, gelirlerin seviyesi de giderlere bağlıdır.

- *İşletme çalışma döngüsünün kesitleri*: Gelir tablosunda yer alan satışlar ile işletme çalışma döngüsünün tamamlandığına daha önce değinilmişti. Ve yine bu döngülerin iç içe girdiği, bir döngü tamamlanmadan sonraki döngünün başladığı üzerinde de durulmuştu. Kaynak – varlık – gider – gelir ilişkisi biçiminde, iş akışları şeklinde ortaya çıkan bu döngüler işletmenin yaşamı boyunca devam eder. Bu çalışma döngülerinin işletmede nasıl bir sonuç sağladığının saptanması için, belirli zaman dilimleri itibarı ile (üç aylık, altı aylık, yıllık) mali tablolar düzenlenir. Ortakların, işletme ile ilgili üçüncü kişilerin, bu arada devletin, yani çıkar gruplarının çeşitli açılardan arayışlarına, beklentilerine yanıt vermesi için zaman zaman hazırlanan bu mali tabloların sayısı, temel mali tablolar olarak bilanço ve gelir tablosudur. Bu mali tablolar, işletme yaşamı boyunca, ihtiyaç duyuldukça zaman zaman düzenlenen sağlık raporları gibidir. İşletme çalışmaları durunca yaşam sona erer; tüzel kişilik onun tasfiyesi ile son bulur.

- *Çalışmaların durması* : İşletme çalışmalarının durması ile bilanço hareketsiz duruma düşer. Emek ve enerjiden yoksun kalır. Bu iki unsur yok olunca işletme nefes alamaz, dış dünya ile ilişkisi kesilir ve onun yaşam meyvesi olan gelir tablosunun oluşumu durur. Kaynak sahipleri de mirasçı olarak varlıkları aralarında bölüşürerek, onun tasfiyesine yönelirler.

4. Kaynak – Varlık – Gider-Gelir Arasındaki Çok Yönlü Bağıntılar

Bilanço ve gelir tablosunun dört unsurunun, kar ile beş unsur halinde ele alınması ve aralarındaki bağıntıların incelenmesi.

Varlık	Kaynak	Gider	Gelir
2 IV Varlık	Kaynak 1 V	3 III Gider	Gelir 4 II
Unsurları	Unsurları	Unsurları	Unsurları
		5 I Kar	

Bu beşli ilişkinin iki yönlü değerlendirilmesi söz konusudur. Birincisi normal

rakamlarla gösterilen iş akışı ilişkisidir. Buna göre, önce kaynak konur (1), onunla varlık alınır (2), varlıklar çalıştırılır değeri olan gider yaratılır (3), gider satılır gelir oluşturulur (4). Gelir ile birlikte kar doğar (5). Bir de amaçlar açısından ters yönlü bağıntı üzerinde durmak olanağı vardır. Buna göre amaç kar sağlamaktır (I), Bu amacın gerçekleşmesi için gelir elde etmek (satış yapmak) gereği vardır (II). Gelir elde etmek için üretim yapmak, yani değeri olan gider oluşturmak gerekmektedir (III). Üretim yapmak-giderleri oluşturmak için varlıklara ihtiyaç vardır (IV). Varlık edinmek için de kaynak tedarikine gerekseme vardır (V). Bu ilişkilerin ilkinde kar sonuncu, ikincisinde ise ilk sıradadır. Kaynaklar ise ilk ilişkilerde başlangıçta yer almakta, ikinci ilişkilerde ise sonuncu sıradadır. İş akışı dinamik tahlilde ana kavramlardan birisidir. Ama amaçların her zaman göz önünde tutulması ihtiyacı da vardır. Çünkü işletmenin her zaman bir amacı vardır. Ve bu amaç genellikle kardır.

Kapitalist sistemde gelişen çift yanlı kayıt yönteminin ortaya koyduğu mali tabloların amacının karın saptanması olması doğaldır. Ancak kamu hizmeti sunan, kar amacı gütmeyen kuruluşlarda da amaç saptanması söz konusudur, verimlilik, hizmetin kalitesinin ölçülmesi gibi. Bunlar için de mali tablolara gerekseme duyulacaktır. Kar amacı olsun olmasın, işletmenin mali sağlamlığı, borçlanma olanaklarının belirlenmesi, satış hacminin, maliyetlerdeki gelişmelerin ortaya konulabilmesi gibi nedenler de bu mali tabloların düzenlenmesini ve tahlilini gerekli kılabılır.

Bilanço ve gelir tablosunun dört kümesini, bir araya getirerek daha da bütünleştirmek olanağı vardır. Bu bütünlük için varlıklar ve giderler alt alta, kaynaklar ve gelirler de alt alta yazılabilir. Alt alta yazılan kolonların toplamalarını eşitleyebilmek için kar bilançodan çıkartılır ve giderlerin altına eklenir. Bu tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Bu tabloda bir dönem sonunda elde bulunan (bilanço) ve dönem içinde yaratılan (gelir tablosu) değerleri bir arada görmek olanağı vardır. Fiziki olarak yalnız varlıklar vardır, bilançoda değer olarak görülür. Ötekilerin hepsi sadece hesapsal nitelik taşır.

<i>Varlıklar</i>	<i>Kaynaklar</i>
---	----
----	----
----	----
<i>Giderler</i>	<i>Gelirler</i>
----	----
----	----
----	----
<i>Kar</i>	----
<i>Toplam</i>	<i>Toplam</i>

Varlıklar ve giderler, dönem sonunda var olan fiziki değerleri ve dönem içinde yaratılan değerleri (giderleri) kapsar. Kolonun toplamı, yararlanılan ve yaratılan değerleri ifade eder. Kaynaklar ve gelirler dönem sonundaki kaynakları ve dönem içinde bu kaynaklarla başlayan süreçte elde edilen değerleri (gelirleri) gösterir. Kolonun toplamı, dönem sonunda var olan kaynaklar ile dönem içinde sağlanan gelirleri (kaynakları) gösterir.

Varlıklar, çalışmalarının sonucunda yarattığı giderlerle birlikte dir. Kaynaklar işletmeye konulma nedenini global olarak oluşturan gelirler ile birlikte dir. Başka bir deyişle, varlıkların altına yarattığı giderler eklenmiştir. Kaynakların altına da kaynakların beklentilerinin (kar ve faiz) ödenmesinde ve dönüşümünde yararlanılacak gelirler eklenmiştir. Varlıkların verimi, altında yer alan giderler ile ölçülür. Kaynakların verimi de sonuç olarak yaratılan gelirler ile ölçülür. Bu durumda, az varlıkla çok değer (gider) yaratılması, az kaynakla çok gelir sağlanması amaçtır.

Çapraz ilişkiler söz konusudur. Giderler ve kaynaklar işletme amacının gerçekleşmesinde aracı rol üstlenmişlerdir. Çünkü kaynaklar varlıkları gerçekleştirmek için, giderler de gelirleri gerçekleştirmek için vardır.

Kaynaklar karşısındaki varlıkları var eder, varlıklar hemen altındaki giderleri oluşturur, giderler karşısındaki gelirlerin oluşmasını sağlar ve gelirler ile kaynakların beklentileri (kar ve faiz) ödenir. Böylece, bu dörtlü arasında bir çalışma döngüsü ortaya çıkar. Ve çalışma döngüsü yinelenikçe altta yer alan gider ve gelirlerin seviyeleri birikim şeklinde sürekli artar. Mali tablonun düzenlendiği tarihte en yüksek seviyelerine ulaşır.

Sonraki mali döneme başlanırken, var-

lıklar ve kaynaklar, önceki dönemde şekillenmiş halleri ile esas alınır; ama bu varlıkların ve kaynakların altına eklenmiş olan giderler ve gelirler silinir ve yeni gelir tablosu unsurlarının doğması yeni çalışma döngüleri ile başlar, giderler ve gelirler yavaş yavaş oluşur. Bu oluşumda dönen varlıklar duran varlıklardan destek alarak döner, kısa süreli borçlar da sürekli sermayeden destek alarak ya vadeleri uzar ya da yeni kaynaklara dönüşürler. Kuşkusuz uzun vadede, duran varlıklar ile orta ve uzun süreli yabancı kaynakların da devirleri söz konusudur.

5. Sonuç

Bu incelemenin konusu tek döneme ait bilanço ve gelir tablosunu ele almak ve bu iki tablonun dört kümesi arasındaki bağıntılar üzerinde durmaktır. Birbirini izleyen dönemlere ait mali tablolar ele alınarak incelendiğinde kuşkusuz dinamik tahlilde farklı değerlendirmeler yapılması olanağı vardır. Ve bu değerlendirmeler dinamik tahlilin sınırlarını daha fazla genişletecektir.

Bu inceleme ile dinamik tahlilin esaslarına giriş niteliğinde bir deneme yapılmıştır. Bu denemenin ana dayanağı kaynak- varlık- gider- gelir dörtlüsü arasındaki ilişkiler olmuştur. Ancak, incelemenin boyutları bu denemeyi anlatım ile yapmak gereğini doğurmuştur. Konunun ortaya konulması için kuşkusuz örnek mali tablolar ele alınarak çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Örnek mali tablolara dayalı çalışmalarda, üretim süreci süresinin, çalışma devri süresinin (işletme çalışma döngüsü) hesaplanmaları; Kar ve amortisman gibi kaynakların ve önceki maloluşun (ilk madde stokunun mamul haline gelince daha önce finanse edilen ilk maddenin izlenmesinde olduğu gibi) dönen varlık unsurlarının dönüşümünde izlenmesi ; kaynak - varlık ilişkisinin iş akışı boyunca her döngüdeki hareketliliği ; her çalışma döngüsünde gider ve gelirlerin yaratılması; varlıkların gider yaratmasının ve giderlerin gelir yaratmasının çalışma döngüsü içinde gösterilmesi; çalışma döngüsü tamamlandığında doğan gelirin kullanımı ve yeni döngünün başlamasına etkisi gibi konular daha anlamlı olarak ortaya konulabilecek ve dinamik tahlilin özellikleri daha açık olarak anlatılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Maliye Bakanlığı, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 26.12.1992 tarih ve 21447 sayılı Resmî Gazete.
- Oktay Güvemli, Mali Tablolar Tahlili, 3. Baskı, Sayfa 75-96, Çağlayan Basım Evi, 1981, İstanbul.
- Oktay Güvemli, Barış Sipahi, Fatih Coşkun Ertuş, "The Appearance and Development of the Vertical Income Statement and Affect on Managerial Accounting", International Conference on Accounting and Management Information Systems, 24-25 November, 2006, Bucharest, Romania.
- Oktay Güvemli, Mali Tabloların Evrimi, Sayfa 171-226, 2007, İstanbul.
- Oktay Güvemli, Amortismanlar ve Uygulamaları, 2. Baskı, Sayfa 361-427, 1998, İstanbul.
- Oktay Güvemli, "Karşılıklar, Yedek Akçeler", Muhasebe Dergisi, Şubat, 1966, İstanbul.
- Oktay Güvemli, *Sanayi İşletmelerinde İşletme Sermayesi ve analizi*, Yayınlanmış doktora tezi, Sayfa 14-21, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayını, Kutulmuş Matbaası, 1971, İstanbul.
- Oktay Güvemli, İşletmelerde Finans Yönetimi- Varlıkların Yönetimi, Cilt 1, Sayfa 207-214, Özdem Kardeşler Matbaası, 1984, İstanbul.